

DELAVNICA ETIKA IN E-VKLJUČENOST

V sklopu slovenskega predsedovanja EU je bila 12. maja 2008 na Bledu delavnica z naslovom “Etika in e-vključenost”, za katero sem dobil “vstopnico” kot predstavnik Sveta evropskih društev poklicnih informatikov (CEPIS – The Council of European Professional Informatics Societies). Delavnica je bila uvod v konferenco “i2010”, ki je bila potekala naslednje dni prav tako na Brdu ter obenem pripravljali sestanek za konferenco na ministrski ravni o e-vključenosti, ki bo decembra na Dunaju in naj bi sprejela pomembne dokumente EU za to področje. Razpravljanje o zastavljeni temi ima tudi svojo formalno predzgodovino, od katere naj omenim strokovno srečanje 29. oktobra 2007 v Bruslju ter obravnavo politike EU o e-vključenosti na ministrskem srečanju decembra 2007 v Lizboni.

Evropska komisija – Generalni direktorat za informacijsko družbo in medije, v okviru katerega deluje posebna enota “IKT za vključenost”, neposredna organizatorica delavnice, že celo leto 2008 izvaja projekt “E-inclusion. Be part of it!” (http://europa.eu/information_society/einclusion), katerega cilj je preseganje družbene in ekonomske izključenosti s pomočjo novih tehnologij. Gre za več kot 150 programov, raziskav in akcij, ki se bodisi nadaljujejo že od prej bodisi začenejo na novo. Med zajetimi projekti je tudi EVIP, ki sta ga skupaj zasnovali Slovensko društvo Informatika in Medobčinsko društvo slepih in slabovidnih Ljubljana in se nanaša na e-vključitev slabovidnih ljudi.

Obširen program blejske delavnice je bil očitno prevelik zalogaj za enodnevno srečanje, kar pa je bil predvsem problem tistih, ki nismo sodelovali v prejšnjih fazah obravnave. Večina udeležencev je bila pred tem na bruseljski delavnici z enakim naslovom in so praktično le nadaljevali razprave z domala istimi referenti. Kar sem zaznal kot problem, je kontinuiteta, ki jo zagotavljajo strokovno dominantni posamezniki iz določenih držav, druge članice (med njimi tudi Slovenija) pa ne zagotavljajo opaznega zastopstva ter bolj ali manj paberkujejo in sprejemajo, kar je ponujeno. To je lahko posledica nezainteresiranosti njihove strokovne javnosti za zastavljene teme ali pa indiferentnosti domačih organizatorjev, ki se ne poglobijo v vsebino. Za Slovenijo v danem primeru velja prvi razlog.

IZHODIŠČNO STANJE

Eurobarometer 274 iz aprila 2007 kaže, da ima 95 odstotkov ljudi v EU dostop do telefona, 54 odstotkov jih ima doma osebni računalnik in 42 odstotkov ima od doma dostop do interneta. Seveda so glede tega precejšnje razlike in Skandinavija, skupaj z Nizozemsko je v veliki prednosti. Že v drugi skupini pa je tudi Slovenija, skupaj z Nemčijo, Belgijo, Francijo in Veliko Britanijo. Po oceni Simona Rogersona, ki vodi Center za računalniško in družbeno odgovornost na Univerzi De Montfort, se ljudje v glavnem zavedajo, da gre za odločilno tehnologijo, težave pa jim dela nezadostna infrastruktura, za katero bi morala poskrbeti država. V zvezi z njo Paul Timmers iz Generalnega direktorata za informacijsko družbo opozarja, da zajema poleg tehnične dostopnosti tudi politične in pravne vidike, informacijsko nesimetričnost, investicije, interoperabilnost ter intrinzično raznovrstnost.

Naivno je misliti, da tehnologija prinaša zgolj koristi, dejansko poraja tudi vrsto novih problemov, tveganj in ovir za večje ali manjše število ljudi. Vseeno je, ali pri tem opazujemo procese ali proizvode, saj se v obeh primerih soočamo z etičnimi vprašanji:

- Ali sploh lahko pridemo zraven?
- Ali lahko sami izbiramo?
- Kdo je “režiser” predstave?
- Je naša identiteta ogrožena?
- Se lahko ubranimo zlorab: žaljivih vsebin, nezaželenih sporočil, virusov, vdorov ipd.?
- Lahko zaščitimo svojo zasebnost?
- Kako je opredeljena in sankcionirana odgovornost?
- So ogrožene temeljne pravice: enakopravnost, avtonomnost, vključenost, reprezentativnost?
- Ali obstaja zaupanje?

Informacijski sistemi vplivajo na obnašanje in delovanje ljudi, spreminjajo pogoje dela in delovno okolje ter narekujejo drugačno vrednotenje izkušenj. So pa tudi ekološki dejavnik, bodisi z neposrednim delovanjem (sevanje, ogljik) ali posrednim delovanjem (promet). Treba je doseči prag usposobljenosti, da IKT lahko postane učinkovito

orodje za človeka in ne obratno. K tej usposobljenosti nujno spada tudi poznavanje družbenih in etičnih vidikov IKT, o čemer študentje redko slišijo kakšno besedo.

Delavnica je imela zahtevne cilje:

- prispevati k taksonomiji informacijske etike glede na vključenost,
- opisati pristope k tem etičnim vprašanjem,
- opredeliti prioritete ali najbolj žgoče probleme na etičnem področju,
- preizkusiti tri glavne pristope v obravnavi: pravičnost, odgovornost in skupno dobro,
- utemeljiti etiko kot družbeno dinamiko,
- pokazati, da se etika IKT tiče tako procesov kot proizvodov.

VAROVANJE ZASEBNOSTI

Zelo pogosto se etični vidiki IKT zožijo zgolj na vprašanje zaščite osebnih podatkov, kar je zelo huda redukcija in kaže na nerazumevanje družbenega vpliva nove tehnologije. Ne glede na to gre za zelo pomemben segment, o katerem se je govorilo na podlagi prispevka Thomasa Zerdicka iz Generalnega direktorata za pravice in svoboščine. EU je dovolj mlada, da zaščito osebnih podatkov v zvezi z IKT zajemajo že njene temeljne listine:

- Listina EU o temeljnih pravicah,
- Pogodba o EU,
- Evropska konvencija o zaščiti človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Ključni pojmi za etiko IKT v teh dokumentih so: človeško dostojanstvo, pravica do osebne integritete (fizične in mentalne), spoštovanje zasebnosti in družinskega življenja, zaščita osebnih podatkov, nediskriminiranost (spol, rasa, barva kože, etnično poreklo, genetske lastnosti, jezik, religija, politična in druga prepričanja, pripadnost manjšini, lastnina, telesna prizadetost, starost, spolna usmerjenost).

Zaščito podatkov posebej ureja Direktiva 95/46/EC, ki izhaja iz tega, da morajo biti informacijski sistemi v službi ljudi, da morajo dosledno upoštevati temeljne pravice in svoboščine in da morajo koristiti splošnemu ekonomskemu in družbenemu napredku. Ko je Evropski parlament leta 1995 sprejemal to direktivo, je imel pred očmi težavno nalogo uravnoteženja najvišje možne zaščite osebnih podatkov in maksimalno sproščenega pretoka podatkov. Zato je bilo treba natančno definirati dejavnike in odnose:

- pravice subjekta podatkov in razpolagalca s podatki,
- splošna pravila obdelave osebnih podatkov,
- pravice, obveznosti, pomoč, sankcije,
- nadzorne organe.

“Osební podatek” po direktivi pomeni precej več, kot se običajno misli: gre za “sleherno informacijo, ki se nanaša na ugotovljeno ali ugotovljivo naravno osebo” (2. člen). Pred očmi je treba imeti tudi pomen “obdelovanja osebnih podatkov”, ki zajema njihovo zbiranje, zapisovanje, organiziranje, shranjevanje, prirejanje, preiskovanje, svetovanje, uporabo, razvrščanje, razširjanje, povezovanje, omejevanje, preprečevanje, brisanje in uničevanje teh podatkov (4. člen). Načeloma je treba za vsako obdelavo pridobiti pisno soglasje subjekta podatkov (2. člen). Vsaka izjema od tega načela mora biti utemeljena na zakonu. (8. člen). To velja tudi za prenos osebnih podatkov (26. člen). O praksi uveljavljanja teh načel je na blejski delavnici govoril tudi irski komisar za varstvo podatkov Billy Hawkes.

V pripravi je nov dokument EU o obdelavi osebnih podatkov glede zdravja in obdelavi elektronskih zdravstvenih zapisov, kjer se odpira cela vrsta etičnih vprašanj, na katera dosednji splošni dokumenti nimajo odgovorov. O tem je na Bledu govoril tudi Tone Žakelj iz skupine, ki se pri SAZU ukvarja z etiko zasebnosti v raziskovanju.

Zame presenetljiv je bil prispevek Borisa de Ruyterja iz Philipsovih raziskovalnih laboratorijev, ki ga je na Bledu predstavil njegov sodelavec Jeroen Terstegge in je demonstriral etične poglede enega od velikih proizvajalcev IKT. Visoke tehnologije se vse bolj osredotočajo na razvoj t. i. ambientalne inteligence, ki podpira ljudi, da se hitreje spomnijo, lažje preverijo, ki jih vzpodbuja, varuje in jim lajša medsebojno povezovanje. Prihajajo cele infrastrukture pod oznako CareLab, ki napovedujejo novo bivalno kulturo, novo pojmovanje “doma”, ob čemer pa se odpirajo vprašanja svobodnega odločanja, intelektualnih interesov, estetike pa tudi ekonomskih možnosti. Manjkajo raziskave, ki bi razkrile vse razsežnosti uporabe IKT kot orodja, s katerim se bistveno spreminjajo vsakdanji odnosi in komunikacije med ljudmi. Gre za študij “socialnih mrež”, za etnografske študije “življenjskih stilov”, za “uporabniške študije”, za “kognitivne študije” itd. Etika pri vsem tem je bistvena:

- ker je za vse spremembe potrebno soglasje uporabnikov,
- ker je treba preseči občutek odvisnosti od tehnologije,
- ker je treba zaščititi osebne podatke, ki jih ambientalna inteligenca nenehno kopiči,
- ker IKT ne sme zasenčiti neposrednega odnosa človeka s človekom.

IKT IN STARANJE

Eden vodilnih strokovnjakov za bioetiko in znanec iz Ifipovih krogov Emilio Mordini iz Centra za znanost, družbo in državljanske pravice v Rimu (Centro per la

Scienza, la Società e la Cittadinanza) je na široko odprl tematiko odnosa starejših ljudi do IKT. Njegovo bistveno izhodišče je, da starost ni biološki, ampak kulturni proces. Obstaja sedem stopenj staranja: zgodnje otroštvo, otroštvo, adolescence, podaljšana adolescence, srednja leta, podaljšana srednja leta in starost.

O odnosu starejših ljudi do IKT govori raziskava Senior-watch, ki jo je EU naročila leta 2002 in se nanaša na ljudi, starejše od 50 let. Razloge za njihovo tehnofobijo odkriva v nezainteresiranosti proizvajalcev IKT za potrebe te ljudi, ki se zato počutijo odrinjeno in izgubljeno. Le 30 odstotkov te populacije sicer meni, da so prestari za "novotarije". Ista raziskava je razkrila, da starejši med 50 in 59 letom povsem dohitevajo mlajše glede uporabe interneta, da pa pri višji starosti njihova participacija radikalno upade. Z izjemo prej omenjenega deleža vse druge zelo skrbijo, da bodo zaradi tega izključeni in so se pripravljene angažirati, če bi jim bila ponujena priložnost. Priložnosti pa so zelo redke, ali pa ponudniki zelo malo vedo o kulturni kompleksnosti pojava starosti in "streljajo mimo". Obstaja resna nevarnost, da bi se (ne)uporaba IKT spremenila v ločnico, ko nekdo postane "star". Potrebna so poglobljena spoznanja in načrtne aktivnosti, da do te katastrofe ne bi prišlo. Ob vsem tem pa je treba spoštovati tudi pravico do zavračanja IKT – pravico do tehnofobije – ter preprečiti izključevanje takšnih ljudi.

Kohorta ljudi v EU, starejših od 65 let bo od sedanjih 16 odstotkov do leta 2030 močno prestopila mejo 20 odstotkov, zato ne preseneča, da je v okviru kampanje "E-inclusion. Be part of it!" s 1. januarjem 2008 stekel tudi projekt @Senior, v katerem sodelujejo Italija, Velika Britanija, Romunija, Danska in Belgija. EU je za ta projekt namenila milijon evrov. Za blejsko delavnico so pripravili obširno brošuro z naslovom "Etika in e-vključevanje starejših ljudi" (<http://www.seniorproject.eu>). Več milijonov evrov za programe bogatenja starosti predvidevajo tudi v okviru FP7, AAL, CIP ter Regionalnih fondov.

ETIKA IN MARGINALIZIRANA MLADINA

Maria Jose R. Malmierca, voditeljica Enote za e-učenje v španskem Superračunalniškem centru Galicije (CEGSA), je uvedla temo o pomenu IKT za mlade ljudi, pri čemer je znano, da si jih 70 odstotkov ne zna več predstavljati življenja brez interneta. Toda kaj je s preostalo tretjino, ki bo tudi živela v informacijski družbi, pa je izključena zaradi kulturnih, izobrazbenih, ekonomskih ali infrastrukturnih razlogov? Med njimi so tudi bolni, priseljenci, zaporniki, hendikepirani ... Zanje je treba razširiti možnosti, razviti dodatne kapacitete in jim ponovno dati priložnost.

Primer je projekt "e-Hospital", ki ga podpira Socrates/Grundtvig 1 in zajema e-učenje mladih pacientov z raz-

ličnimi obolenji, prav tako pa tudi pridobivanje praktičnih usposobljenosti, poklicno svetovanje itd. Projekt YES v okviru Socrates/Leonardo vključuje mladino, ki je pre-zgodaj zapustila šolo in jo je treba doholati ter pripraviti za zaposlitev. Pri tem projektu sodeluje tudi Slovenija, medtem ko pri "e-Hospital" ni vključena, kar je glede na dolgo tradicijo bolnišničnih šol čudno. Razlog je morda ta, da slovenska šolska praksa ni dojemljiva za uporabo IKT, na kateri temelji program, ki je v drugih članicah EU zelo uspešen.

Stef Steyart iz belgijske Flandrije je bil kritičen do raziskav o vključenosti mladih, saj raziskave ne upoštevajo socialnega vidika, ki je najpomembnejši. V raziskavi, ki jo je predstavil, so dobili razlogi za neuporabo IKT naslednje frekvence: odpor do IKT – 8, nezainteresiranost – 15, finančne ovire – 98, socialna revščina – 215, kompleksno – 142. Očitno informacijska družba le še pogloblja socialne razlike, kar zasluži posebno pozornost.

Anita Lähde iz finske Fondacije za socialno pedagogiko je opozorila na porast hazarda na internetu (casino-games, wild-games, internet-poker, loterija, stavnice ...), ki pritegne že 4–5 odstotkov mladine in postaja resen problem.

ETIKA IN KULTURNE MANJŠINE

Za izhodišče obravnave etičnih vidikov uporabe IKT za potrebe kulturnih manjšin je služil prispevek Btihaj Ajaneja iz Londonske ekonomske šole (London School of Economics), ki je odgovarjal na vprašanje, ali je vključitev kulturnih manjšin v informacijsko družbo potrebna zaradi socialne vključitve ali zaradi ekonomske konkurenčnosti. V prvem primeru je vključitev cilj sama po sebi, pri drugem pa zgolj sredstvo za nekaj drugega. Seveda pa se razloga medsebojno ne izključujeta in to je najpomembnejše.

Ne smemo si delati iluzij, da dostop do interneta že zbrise zakoreninjene neenakosti glede kulturnih manjšin. Stare neenakosti se le izrazijo na nov način. IKT dezintegrira skupnosti v atomizirane posameznike, kar vodi v depolitizacijo odnosa med manjšino in večino. Tehnokracija krepi oportunizem in asimilacijo, ker se pripadniki kulturnih manjšin vse bolj bojijo, da bodo "zaostali" in da bodo v primeru neuporabe IKT "odpadli". Informacijska integracija v resnici krha občutljivost za razlike in drugačnost.

Informacijska družba zahteva od države dodatno odgovornost glede vključitve s pomočjo IKT, pri čemer formalna zagotovitev dostopa še ni dovolj za e-vključitev! Morda je tudi "kulturna manjšina" kot kategorija že element izključevanja, zato je potrebna velika pazljivost pri poimenovanjih. Pri tem so poleg IKT pomembne še mnoge druge stvari!

Pedro Colado iz Portugalske je poročal o njihovem projektu integracije priseljencev in etničnih manjšin s pomočjo IKT. Po državi so razpredli mrežo 111 lokalov s 6–9 osebnimi računalniki in polno zaposlenimi inštruktorji. Njihova ciljna publika so mladi od 6 do 24 let.

ETIČNI VIDIKI IKT ZA PRIZADETE OSEBE

O možnostih, da z IKT izboljšamo kakovost življenja prizadetih oseb, je govoril Jan Engelen s Katoliške univerze Leuven. Posebej se je osredotočil na potrebo, da bi pri raziskavah s tega področja obvezno obdelali tudi etične vidike, čemur se raziskovalci vneto zoperstavljajo z izgovorom, da se bo trajanje raziskav zavleklo. Dejstvo je, da v medicinskih raziskavah že obstajajo specializacije za deontologijo, pri IKT pa to področje ni razvito. Raziskovalci bi etično odgovornost najraje prenesli kar na uporabnika, ki pač "izbira", kar hoče. Če je že treba, naj specialisti za etiko pripravijo kakšne vprašalnike za testiranje uporabnikov s tem v zvezi. Predstavil je "IST eInclusion application form", ki vsebuje okoli 30 vprašanj, pomembnih z vidika etičnih posledic raziskav.

Maurizio Salvi iz Biroja evropskih političnih svetovalcev (BEPA – Bureau of European Policy adviser) in vodja sekretariata EGE (European Group on Ethics in Science and New Technologies) je v tej zvezi posebej navedel primer IKT-implantantov, ki kontinuirano oddajajo določene zdravstvene podatke o osebi, ki ima tak vsadek. Prepo-vedati bi morali vsadke, ki bodo omogočali diktiranje obnašanja na daljavo (teledirigiranje). Prizadeti mora v vsakem primeru sam odločiti, kateri podatki o njem se lahko obdelujejo in za kakšen namen. Predvsem pa, kdo vse ima dostop do teh podatkov.

ETIČNI VIDIKI UPORABE VLADNIH ONLINE SERVISOV

Skupina, v kateri je sodeloval William Dutton, znanec z mariborske konference HCC7, sicer direktor Oxford Internet Centre, se je ukvarjala z vprašanjem, kako spodbuditi večjo uporabo vladnih internetnih servisov. Pri tem so se kot odločilni izkazali naslednji problemi:

- Kako upoštevati kulturno in siceršnje heterogenost uporabnikov?
- Kako spoštovati voljo posameznikov, ki hočejo ohraniti osebni stik z upravnimi službami?
- Kako preprečiti zapostavljenost ljudi, ki jim je iz različnih razlogov otežen dostop do IKT?
- Kako destigmatizirati online servise oz. kako okrepiti zaupanje vanje?

Phillip Virgo in Peter Ferdinand iz londonskega Centra za študije in demokratizacijo (Centre for Studies in De-

mocratisation) sta posebej vztrajala pri razpravi o pravici posameznika, da zavrne ponujene možnosti e-uprave. V tej razpravi, ki se je razširila na vprašanje splošnega zavračanja IKT, sem tudi sam sodeloval s stališčem, da je treba digitalno sfero razumeti enako kot sfero tiska: ostati nepismen ni le osebna, ampak tudi družbena odločitev, zato je osnovna (opismenjevalna) šola obvezna in je "načitanost" (informiranost) visoko sponzorirana vrednota, kar je treba razširiti na digitalno pismenost. Nisem dobil občutka, da me glede tega večina podpira, ampak je bilo bolj sprejeto stališče, da je sprejemanje digitalnega medija stvar osebne opredelitve oz. svobode. Kasneje sem ujel, da se je ta razprava prenesla tudi na visoko konferenco "i2010" na Brdu in da je tudi tam prevladalo drugačno stališče od mojega. Pa naj, saj za prihajajočo net generacijo to sploh ni nobeno vprašanje.

ŠE ZAKLJUČNA UGOTOVITEV

Blejska delavnica "Ethics and e-Inclusion" si je za en sam dan (neto 6 ur) zastavila preveč vprašanj. To je bilo še posebej očitno, ker se ni mogla opreti na neko uveljavljeno strokovno artikulacijo in kategorialni aparat za obravnavo etičnih vidikov IKT, pač pa je prevladoval opisni, anekdotični pristop z navajanjem primerov. Maurizio Salvi je sicer zagotavljal, da je EU "skupnost vrednot", vendar teh vrednot ni razgnil, da bi jih lahko aplicirali na IKT. Vsi vemo, da je malo pretiraval, saj je v začetku skupnosti šlo izrecno za "premog in jeklo", ne pa za vrednote, čeprav je bila v ozadju kontrola oboroževanja, kar ni brez etične podlage. Vendar je taka etična podlaga premalo občutljiva za "prefinjene" nianse informacijske etike.

Zatekanje k proceduri sprejemanja etičnih presoj je vsekakor koristno, vendar rešuje le normativno plat etike. Velike vrzeli pa obstajajo v analitični etiki, saj je informacijska družba nova paradigma in je ni mogoče "natočiti v stare steklenice" klasične etike, pač pa je treba ugotoviti, opisati in primerjati novo etično prakso.

Ne verjamem, da stara univerzalna etika res vsebuje vse odgovore na dileme informacijske družbe in prepričan sem, da potrebujemo novo splošno utemeljitev etike. Na Bledu pa smo se pogovarjali, kot da je etika (za)dana in samoumevna.

Spletne povezave

CEPIS: www.cepis.org

CESGA: www.cesga.es

Franci Pivec